

Module 5: concept

Experimenteel lesprogramma nieuwe economie

slo

nationaal
expertisecentrum
leerplan-
ontwikkeling

Verantwoording

© 2010, Stichting leerplanontwikkeling (SLO), Enschede

Het auteursrecht op de modules voor Economie berust bij SLO.

Voor deze module geldt een Creative Commons Naamsvermelding-Niet-Commercieel-Gelijk delen 3.0 Nederland licentie (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/3.0/nl/>) Aangepaste versies van deze modules mogen alleen verspreid worden indien het colofon vermeld wordt dat het een aangepaste versie betreft, onder vermelding van de naam van de auteur van de wijzigingen. Gebruiker mag geen wijziging aanbrengen in de auteursrechtvermelding.

SLO en door SLO ingehuurde auteurs hebben bij de ontwikkeling van de modules gebruik gemaakt van materiaal van derden. Bij het verkrijgen van toestemming, het achterhalen en voldoen van de rechten op teksten, illustraties, enz. is de grootst mogelijke zorgvuldigheid betracht. Mochten er desondanks personen of instanties zijn die rechten menen te kunnen doen gelden op tekstgedeeltes, illustraties, enz. van een module, dan worden zij verzocht zich in verbinding te stellen met SLO.

De modules zijn met zorg samengesteld en getest. SLO aanvaardt geen enkele aansprakelijkheid voor onjuistheden en/of onvolledigheden in de module. Ook aanvaardt SLO geen enkele aansprakelijkheid voor enige schade, voortkomend uit (het gebruik van) deze module.

Informatie

SLO, VO tweede fase

Postbus 2041, 7500 CA Enschede

Telefoon (053) 4840 421

Internet: www.economie.slo.nl

Geachte gebruiker

U heeft zojuist een bestand geopend met experimenteel lesmateriaal dat is gebruikt in de pilot voor het nieuwe economieprogramma. Dit lesmateriaal kunt u naast uw lesmethode gebruiken om opgaven (of series van opgaven) in te zetten of bijvoorbeeld als toetsmateriaal te gebruiken. Dit materiaal is "in ontwikkeling", dat wil zeggen dat hier aan wordt gewerkt zodat we onze leerlingen beter kunnen bedienen en/of de mogelijkheden van ons programma optimaler kunnen benutten. Wij stellen het dan ook zeer op prijs indien u uw ervaringen met ons zou willen delen. Verbeteringen, aanvullingen, onvolkomenheden, noem maar op. U doet ons en uw collega's in het land hier een groot plezier mee. Vanzelfsprekend stellen wij het ook zeer op prijs indien u ons uw ideeën, toetsen, PTA's, experimenten etc. laat zien.

Op de website <http://economie.slo.nl> treft u meer informatie

Inhoud

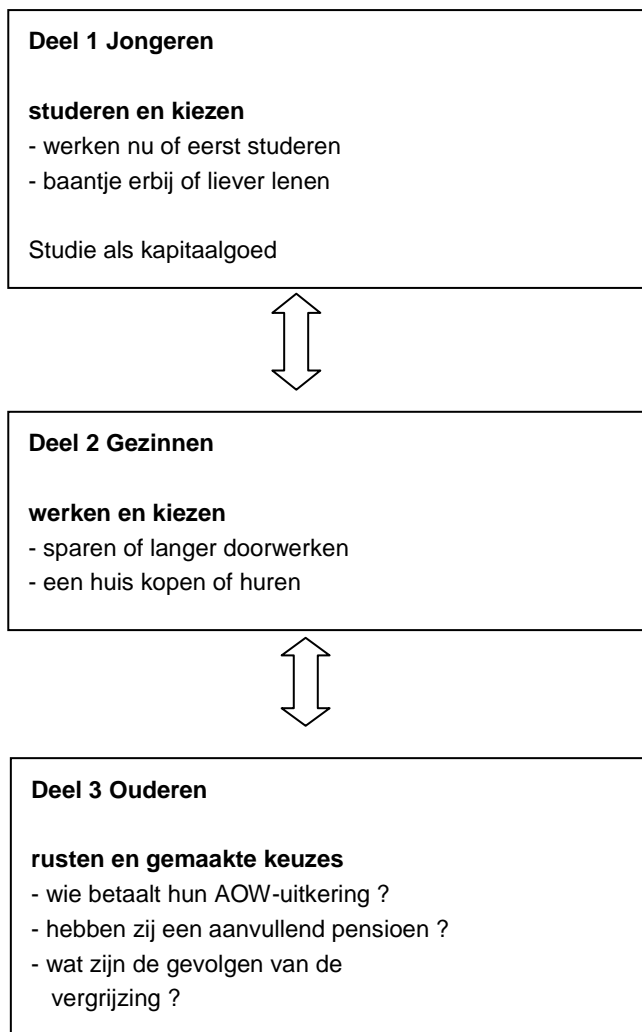
Zo maar een levensloop: studeren, werken, rusten	5
Deel 1: Jongeren studeren en kiezen	7
Gezinnen werken en kiezen	10
Ouderen rusten en hebben keuzes gemaakt	14

Zo maar een levensloop: studeren, werken, rusten

Het vak economie bereidt leerlingen voor op een adequate deelname aan het maatschappelijk verkeer. Dit betekent dat leerlingen met behulp van de belangrijkste economische concepten de economische verschijnselen in de maatschappij begrijpen, verschijnselen waar ze als persoon in de verschillende rollen binnen huishouden, bedrijven of overheidsinstellingen mee te maken krijgen en waarbinnen zij beslissingen moeten nemen of waar zij als lid van de (nationale en internationale) samenleving mee te maken krijgen

Uit: "The Wealth of Education"

Deze module beperkt zich tot de drie fasen in het leven waarin verschillende belangrijke economische keuzes moeten worden gemaakt:

Voor de docent:

In elk van bovenstaande fasen moeten keuzes worden gemaakt die direct ingrijpen op stroom- en voorraadgrootheden, zoals inkomen en vermogen. We ruilen immers over de tijd. Daarbij willen we de balans gebruiken als extra hulpmiddel, zowel bij studenten, gezinnen en ouderen zonder al teveel m&o -achtige sommetjes te moeten maken. Het gaat erom dat de balans op een bepaalde manier de consequenties van de keuzes laat zien. Iemand die 55 is en een cursus doet, heeft geheel andere toekomstige baten dan iemand van 35. Het disconteren van toekomstige inkomsten is dus van belang. Zowel voor de student als het gezin.

Tussen generaties en over de tijd wordt er gespaard en geleend. Naast sparen, investeren gezinnen ook. Ze investeren tijd in zorg voor elkaar, ze investeren in scholing van (meestal) de kinderen en ze investeren in tijd voor het gezin of tijd voor de carrière. Dit zijn keuzes die ook opofferingskosten met zich mee brengen. Het begrip tijdvoorkeur, waar in module 4 uitgebreid bij stil is gestaan, komt hier weer aan de orde.

Oriëntatieopdracht

De 'balans' van de familie Jansen 1 januari 2008

activa		debet	credit	passiva	
Vast:	Huis	Eigen	Eigen	
	Inboedel	vermogen	Vermogen
Vlottend:	Auto	Vreemd	Hypothecaire
			vermogen	lening
Liquide middelen	Spaarrekening		Banklening voor auto
				Lening tante Agaath
	Bank		Visa card
	Kas			
	Totaal:		Totaal:

Het gezin Jansen heeft de volgende gegevens verzameld: op de bankrekening staat € 4.000, aan contant geld is er € 100 en op de spaarrekening staat € 18.000. De waarde van de auto wordt geschat op € 16.000 en de inboedel op €50.000. Van tante Agaath is € 5.000 geleend, van de bank € 20.000 en via de Visa Card is een schuld van 1.000 ontstaan.

- Stel op basis van de bovenstaande gegevens de balans van de familie Jansen op. Een balans is een overzicht van voorraadgrootheden. Deze voorraadgrootheden kunnen in de loop van een jaar veranderen.
- Geef van alle grootheden een verklaring voor die eventuele verandering.

Vader Jansen heeft een oude tante van 95 jaar. Bij haar overlijden zou het gezin Jansen uit de erfenis een bedrag ontvangen van € 25.000.

- Zou dit bedrag ook al op de balans kunnen worden gezet? Motiveer je antwoord.

De familie Jansen woont nu in een huurhuis, maar zou eigenlijk wel een huis willen kopen.

- d. Heeft de toekomstige erfenis invloed op de beslissing van het gezin om al of niet een huis te kopen? Zo ja, op welke manier kan dit op de balans tot uitdrukking komen?

De familie besluit tot de aanschaf van een huis, per 1 januari 2008. Dit huis is aangeschaft met behulp van een hypothecaire lening van € 350.000,-. Voor dit bedrag mag je het huis ook opnemen als activum op de balans.

- e. Verwerk dit gegeven in de balans voor de familie.

Jantien van 21, die nog thuis woont en economie studeert, vindt dat haar studie, waarvoor ze deels een basisstudiebeurs ontvangt en voor een deel geld leent, ook op de balans zouden moeten. Want zegt ze: "Die studie en ook het geld daarvoor is eigenlijk een investering in mijn toekomst".

- f. Ben je het eens/oneens met haar stelling? Beargumenteer je antwoord.
g. Hoe zou deze studie – de investering in haar toekomst – op de balans kunnen worden gezet?

Analyse: Investeren in scholing

Mensen investeren tijdens hun leven in scholing en training. Ze besteden hier kostbare arbeidstijd, vrije tijd en geld aan (boeken, cursussen en collegegeld). De mens kan in dit opzicht worden vergeleken met een investeringsgoed, vandaar de term menselijk kapitaal. Daar staat een grotere verdien capaciteit tegenover, dat wil zeggen een mogelijk hoger toekomstig inkomen. Daarnaast betekent meer scholing ook kans op een baan die uitdagender is en dus meer voldoening geeft. In die zin voorziet arbeid ook direct in behoeften en kan het dus worden beschouwd als een consumptiegoed. Scholing en studie hebben ook een maatschappelijke betekenis omdat ze de arbeidsproductiviteit van een samenleving vergroten en daardoor kunnen bijdragen aan een hogere welvaart.

Deel 1: Jongeren studeren en kiezen

Bron 1: Interview met Dinand Webbink (Centraal Plan Bureau), *Tijdschrift voor het Economisch Onderwijs*, dec. 2007.

Vanwaar de belangstelling van het CPB voor onderwijs?

Webbink: We zijn daar tien jaar geleden mee begonnen. De aanleiding was de kenniseconomie. De ontwikkeling van kennis is heel belangrijk voor de economische ontwikkeling. Onderwijs is nu een onderdeel van de overheidsuitgaven, maar onderwijs is ook een investeringsgoed met lange termijn opbrengsten. Hoe draagt het onderwijs bij aan de groei, aan de lonen en productiviteit van individuen. Daarnaast doen we onderzoek naar de niet-financiële opbrengsten van onderwijs, zoals de gezondheidsopbrengsten. Er zijn bijvoorbeeld nogal wat studies die laten zien dat mensen die meer onderwijs gevolgd hebben gezonder zijn en langer leven.

In het meest recente onderzoek probeert men de oorzakelijk effecten van onderwijs vast te stellen op de lonen, de gezondheid, etc. Men kijkt daarbij veel naar exogene veranderingen in onderwijsdeelname. Als je in een land bijvoorbeeld de leerplicht met een jaar verlengt, dan moet een cohort opeens een jaar langer onderwijs volgen dan het cohort ervoor, en dat zijn mooie exogene veranderingen. Je kunt beide cohorten dan goed met elkaar vergelijken. Dat geeft je meer zekerheid dat de gemeten verschillen echt door onderwijs komen. Uit dergelijk onderzoek blijkt ook dat een jaar meer onderwijs tot meer inkomen leidt, in Nederland gaat het dan om 7 procent meer inkomen.

Dus het verhogen van het algemene onderwijsniveau zou gevolgen moeten hebben voor de productiviteit?

Webbink: Inderdaad, wanneer je erin slaagt om het opleidingsniveau van de hele beroepsbevolking van het land met een jaar onderwijs te verhogen dan levert dat een stijging van 7 à 8 procent van het BBP op. Hier komt dan ook onder meer de interesse van het CPB voor onderwijs vandaan, want dat is heel belangrijk voor de economische ontwikkeling en de productiviteit.

Opdracht 1: leerplicht

- a. Lees bovenstaande bron.

Je bent aan het einde van 4 vwo niet meer leerplichtig en kunt gaan werken. Maar je ziet twee andere mogelijkheden. Het ene is nog twee jaar vwo en dan werken, het tweede is, na je vwo, vijf jaar universitaire studie.

- b. Maak, via een onderzoek, een schatting van het inkomen dat je op je 16^e kunt verdienen als je direct gaat werken en vergelijk dat met de verdien capaciteit die je na twee jaar en na zeven jaar hebt opgebouwd.*
- c. Vergelijk vervolgens de *financiële* opofferingskosten van zeven jaar extra studie met het geschatte extra inkomen gedurende de 40 jaar die je verwacht te gaan werken.*
- d. Maak op grond hiervan een berekende schatting van wat een extra studiejaar je uiteindelijk oplevert.*

Veronderstel dat het inkomen tot je 65^e in totaal voor iedereen ongeveer gelijk is. Langer studeren levert dus niet een hoger totaal inkomen op.

- e. Zou je dan na je vwo nog verder studeren ? Geef argumenten voor je standpunt.

Analyse: Kiezen voor studie

De keuze voor een studie is heel persoonlijk. Wat ouders deden, wat vrienden doen, waar je belangstelling ligt, wat je later wil gaan doen, of je werk later voldoening geeft of status, welke maatschappelijke betekenis je werk heeft, het zijn allemaal factoren die een rol kunnen spelen. Als naar deze keuze wordt gekeken door een economische bril spelen niet alleen de financiële voor- en nadelen een rol. Uiteraard is een toekomstig inkomen een heel belangrijk gegeven, maar ook de niet-financiële overwegingen spelen een rol bij het voorzien in behoeften met schaarse middelen en behoren dus tot het terrein van de economie. Arbeid is daarmee niet alleen een productiefactor maar ook een consumptiegoed

Bron 2: Tja, studeren kost geld' UK 34, 2 juni 2005.

Staatssecretaris Rutte van Onderwijs wil dat studenten meer gaan lenen, tot woede van de studentenvakbonden. "Studeren was nog nooit zo elitair!", zeggen zij. Hoe kijken de ervaringsdeskundigen ertegenaan? "Als ik een poffertjeskraam was begonnen, was het een ander verhaal geweest."

Ralph Aarnout

Zijn toekomst lag in de muziek, meende hij. Bij de dwarsfluit. Dus deed hij op zijn 18de auditie voor het conservatorium. Hij werd direct toegelaten. Pieter Hofkamp: "Maar al snel ontdekte ik dat de muziek het toch niet was. Ik stapte over naar bedrijfskundige informatica op het hbo. Een leuke studie, lekker praktisch. Meteen in het eerste jaar van mijn studie heb ik met wat vrienden een internetbedrijfje opgericht. We verdienden er amper geld aan, dat was jammer. Maar leerzaam was het wel. En ik had geen haast. Ik meende dat ik tien jaar studiefinanciering had," lacht hij. "Dat was minder slim."

Inmiddels is Hofkamp 26 en studeert hij economie aan de RUG. Omdat hij een hbo-diploma op zak heeft, hoeft hij zijn vier jaar basisbeurs niet terug te betalen. Maar studiefinanciering krijgt hij niet meer, hij leent maximaal bij de IB-Groep, zo'n 790 euro per maand. Hofkamp: "Als ik afgestudeerd ben, heb ik een kleine dertigduizend euro schuld, denk ik. Zo langzamerhand wil ik wel eens afstuderen."

Als het aan staatssecretaris Rutte van Onderwijs ligt, komen er meer studenten zoals Hofkamp. Rutte wil dat studenten massaal gaan lenen om hun studie te bekostigen. Daardoor, zo luidt zijn redenering, hoeven studenten minder te werken naast hun studie, zijn ze sneller klaar en gaat er minder overheidsgeld naar het hoger onderwijs.

De studentenvakbonden hebben woedend gereageerd op Rutte's aansporing aan studenten om meer te lenen. Ze verwijten hem het hoger onderwijs alleen voor de happy few toegankelijk te maken." Uit een enquête van de Landelijke Studenten Vakbond (LSVb) blijkt dat 29 procent van de ondervraagden niet méér wil lenen voor een studie. Dan maar een eenvoudiger studie of helemaal geen studie.

Opdracht 2: Wat ga jij straks studeren?

- a. Lees bovenstaande bron.
- b. Onderzoek voor welk bedrag je maximaal in aanmerking komt (basisbeurs en lening) als je zou gaan studeren, van welke factoren die bedragen afhankelijk zijn, hoe groot de gemiddelde studieschuld van studenten is na hun studie en op welke wijze een studieschuld moet worden afbetaald.*

Je kunt, naast je studie, gaan werken en géén geld lenen voor je studie. Die studie gaat dan vermoedelijk langer duren. Maar je kunt je ook helemaal concentreren op je studie, wel geld lenen en daardoor een flinke studieschuld opbouwen.

- c. Maak een vergelijking tussen de opofferingskosten van beide keuzes.

Sommigen studeren kerkorgel, anderen Noorse dialecten. De verdien capaciteit van sommige studies is niet groot. Daar staat tegenover dat je onder een bepaald inkomen na je afstuderen niet het volledige bedrag van je studieschuld aan IGB hoeft terug te betalen.

- d. Ben je van mening dat dit terecht is? Geef argumenten voor je standpunt en vergelijk daarbij de belangen van de individuele student met die van de maatschappij.

Gezinnen werken en kiezen

Analyse: Sparen of langer werken

Twintig jaar geleden was het korte tijd mogelijk dat een werknemer kon stoppen met werken als hij 57 of 58 jaar was. Hij Trad Vervroegd Uit en kreeg een uitkering via de VUT. De uitkeringen werden betaald uit premies van de mensen die doorwerkten of de opengevallen plaatsen kwamen bezetten. De VUT is ingevoerd in een periode van grote werkloosheid. Door ouderen eerder te laten stoppen met werken, kregen jongeren de kans om een baan te vinden. Omdat het aantal mensen dat gebruik maakte van deze regeling snel toenam, gingen de kosten van de VUT flink omhoog en moesten de mensen die werkten een steeds groter deel van hun loon afstaan aan de mensen die eerder stopten met werken. Later daalde de werkloosheid en konden de lege plekken steeds moeilijker worden opgevuld. Door deze twee oorzaken werd de VUT-leeftijd geleidelijk verhoogd. Later kwamen er andere regelingen waarbij je zelf steeds meer ging bijdragen als je eerder wilde stoppen met werken. In de nabije toekomst zal het waarschijnlijk alleen mogelijk zijn voor je 65^e te stoppen als je daar zelf voldoende geld voor opzij hebt gelegd.

Opdracht 3: De FPU, de wat?

Een concreet voorbeeld van de nu bestaande regeling (FPU) anno 2005:

Een vrouw van 56 met een vast bruto jaarsalaris van € 38.686 (in deeltijdbaan).

Zij ontvangt jaarlijks:

Als zij stopt op haar	60 ^e	61 ^e	62 ^e	63 ^e	64 ^e
bruto FPU uitkering	€ 16.118	€ 20.952	€ 28.966	€ 39.155	€ 39.155

Voor de docent:

Onderstaande vraag 1 is voor leerlingen vast lastig op te lossen. Deze opdracht vergt een verdere analyse van de situatie. Zonder in te gaan op didactiek, is het raadzaam deze opdracht verder vorm te geven. Het geeft op een interessante wijze inzicht in de problematiek waar menigeen mee te maken krijgt maar weinigen zich van bewust zijn. Tevens is het een bruggetje naar latere modules.

De FPU-uitkering mag van de belastingdienst niet hoger zijn dan het salaris. Het deel van de uitkering boven het salaris wordt toegevoegd aan het ouderdomspensioen.

- Bereken, op grond van deze cijfers, het netto bedrag dat ze aan inkomen misloopt als ze op haar 60^e stopt met werken en in beide situaties over haar inkomen tot haar 65^e 40% belasting en premie had moeten betalen.

Om een dergelijk inkomensverlies in de laatste vijf jaar voor je pensioen uit eigen besparingen op te vangen, had deze vrouw bijvoorbeeld tussen haar 25^e en 60^e een deel van haar inkomen op een spaarrekening kunnen zetten, zodat ze op haar 60^e het netto bedrag beschikbaar heeft dat ze bij vraag 1 misloopt.

- Toon met een berekening aan of een bedrag van € 500 per jaar hiervoor voldoende zou zijn geweest. Maak duidelijk welke veronderstellingen je bij deze berekening maakt.

De uiteindelijke keuze wordt niet alleen bepaald door het verlies in inkomen.

- Noem drie andere factoren die bij deze keuze een rol spelen.

Opdracht 4: ruilen over de tijd

Een nieuwe vorm van sparen voor extra vrije tijd is de levensloopregeling. Hierbij wordt een deel van het inkomen opzij gezet om daar op enig moment, tijdens je werkend leven, gebruik van te maken. Hierbij zijn er verschillende mogelijkheden. Je kunt er een jaar tussenuit voor studie of een verre reis, je kunt enkele jaren niet of minder werken in verband met de komst van kinderen of je kunt het gespaarde bedrag inzetten om voor je 65^e te stoppen. De overheid stimuleert deze levensloopregeling via de belastingen.

- a. Beschrijf op welke wijze bij deze regeling sprake is van ruilen over de tijd.
- b. Onderzoek (bv. via internet) op welke manier de overheid via de belastingen de levensloopregeling stimuleert.

Als man en vrouw beiden werken en er is gezinsuitbreiding, zien we dat meestal de vrouw minder gaat werken.

- c. Verklaar deze keuze met behulp van het begrip "opofferingskosten".

Al je 30 bent, is je pensioen nog ver weg. Opbrengsten en kosten in de toekomst lijken vanuit het heden kleiner dan ze in werkelijkheid zijn. Het lijkt wel of mensen de toekomst bekijken door een omgekeerde verrekijker. Dit leidt er toe dat beslissingen vaak genomen worden op grond van een vertekend beeld. Er vindt dan een verkeerde afweging plaats.

Dit verschijnsel doet zich zowel voor op korte als op lange termijn.

Drie voorbeelden uit de praktijk.

Opdracht 5: de kater komt later

Het is zaterdagavond, je gaat uit. Je weet dat als je teveel alcohol drinkt, de kater je de volgende morgen staat op te wachten. Toch drink je teveel.

- a. Verklaar dit gedrag met het gezegde: "De kater komt later".

Je rookt, niet zoveel, maar wel dagelijks. Uit onderzoek blijkt dat de kans op onder andere longkanker sterk toeneemt en de gemiddelde levensduur van een regelmatige roker 9 jaar korter is dan die van een niet-roker.

- b. Verklaar waarom de opofferingskosten van roken vooral voor jonge mensen minder zwaar lijken te wegen.

Je hebt na iedere zes weken een toetsweek met daarin bijna iedere dag twee toetsen. Je weet dat je al die toetsen niet in de laatste paar dagen voldoende kunt leren. Het advies van je docenten is om vanaf het begin je studie regelmatig bij te houden voor een voldoende score aan het eind.

- c. Leg uit, met het begrip 'opofferingskosten', waarom dit advies in de praktijk zo weinig wordt opgevolgd.

Het sparen om eerder te kunnen stoppen met werken, brengt nu opofferingskosten met zich mee, zoals een wat ruimere manier van leven. Omdat het voordeel in het heden zwaarder lijkt te wegen dan het voordeel in de toekomst leggen veel mensen te weinig opzij om eerder te kunnen stoppen met werken. De overheid probeert via de *levensloopregeling* het gedrag van mensen te beïnvloeden.

- d. Ben je van mening dat dit een taak is voor de overheid of moet de overheid zich niet met het individuele gedrag van burgers bemoeien? Beargumenteer je standpunt.

De overheid offert een deel van de belastingopbrengsten op om het gebruik van deze regeling te stimuleren.

- e. Ben je van mening dat iemand die geen gebruik maakt van deze regeling en zelf geld opzij legt, via de belasting mee moet betalen aan een gunstiger regeling voor anderen die dit niet zelf doen? Geef de argumenten voor je standpunt.

Kopen (met hypotheek) of huren

Jantien Jansen overweegt om samen te gaan wonen met Jaap in de stad waar ze binnenkort afstudeert. Maar het blijkt niet eenvoudig om woonruimte te vinden. Voor huurwoningen bestaat een wachtlijst van vele jaren. Net als haar ouders overweegt ze om dan maar een woning te kopen. Financieel zou het misschien net lukken, want Jaap heeft, als schoolverlater op zijn 16^e, een eigen bedrijf opgezet en verdient een aardig inkomen, vindt hij zelf.

Als startende econome heeft ze een inventarisatie gemaakt van allerlei overwegingen die een rol kunnen spelen bij de keuze **huren** of **kopen** waar ze gezamenlijk voor staan.

Opdracht 6: een betoog

- a. Lees de onderstaande bronnen (3a t/m 3i).
- b. Maak met behulp van de bronnen in een tabel een overzicht van de voor- en nadelen van kopen (met hypotheek), zowel als van huren. *
- c. Schrijf een betoog waarin je de verschillende voor- en nadelen tegen elkaar afweegt en in een conclusie aangeeft welke keuze jij Jantien zou aanbevelen.

Bron 3a

Een huis huren heeft bepaalde voordelen boven een huis kopen. Groot onderhoud wordt gedaan door de verhuurder. Je bent minder gebonden aan een plek. Als de huur te hoog is ten opzichte van je inkomen kun je een huurtoeslag ontvangen. De huur wordt elk jaar verhoogd met zo'n 1,5%. De woning wordt niet je eigendom, je mag weinig aan de woning veranderen. Het overgrote deel van de huizenvoorraad in grote steden zijn huurwoningen. Toch zijn er te weinig goede en betaalbare huurwoningen.

Bron 3b

Een huis kopen is een kostbare zaak. Vrijwel altijd zul je hiervoor een hypotheek moeten afsluiten. De hypotheekrente bedraagt op dit moment 5,5%. Niet alleen de rente maar ook de aflossing moet volledig door Jaap worden opgebracht. Jantien studeert nu nog, maar wil binnenkort een volledige baan hebben. Minstens tien jaar zijn ze dan tweeverdieners.

Bron 3c

Door de inflatie, die we stellen op gemiddeld 1,5% per jaar in Nederland, wordt de reële hypotheekschuld elk jaar minder, er van uitgaande dat de inkomens ieder jaar stijgen met de inflatie. De betaalde hypotheekrente is aftrekbaar van de inkomstenbelasting. Afhankelijk van de belastingtarieven ontvang je van de fiscus 32% tot 52% terug. Het is niet helemaal zeker of dat in de toekomst ook zo blijft. Sommige politieke partijen willen de aftrekbaarheid verminderen of afschaffen.

Bron 3d

Als je regelmatig aflost op je hypothecaire lening bouw je met een eigen huis een eigen vermogen op. Uiteindelijk, na vele jaren, ben je eigenaar van je huis. Je kan het verkopen en met de opbrengst verhuizen naar een zonnig land. Je kinderen zijn later blij met de opbrengst van de erfenis. Jantien begrijpt dat een kinderwens financiële consequenties heeft. Zij of Jaap zal, als het zover is, dan tijdelijk stoppen met werken en na pakweg vijf jaar zou één van beiden kiezen voor een parttime baan (50%). Is de hypotheek dan nog wel op te brengen?

Bron 3e
Huizen steeds meer waard

Gemiddelde prijs koopwoning

jaar	prijs in €	1993	105.000
1977	80.000	1997	140.000
1981	60.000	2001	200.000
1985	63.000	2005	230.000
1989	75.000	2007	250.000

bron: ERA, bewerkt

Bron 3f (Weekblad Elsevier, bewerkt.)

“De prijzen van Nederlandse huizen behoren tot de hoogste in Europa. Dat komt vooral doordat er te weinig en ook nog verkeerd wordt gebouwd. Huizenkopers kunnen meer geld lenen dan in het verleden. Dit wordt veroorzaakt door de gestegen welvaart, de lage rente in de afgelopen jaren, maar ook doordat meer vrouwen werken. Ook het inkomen van werkende vrouwen wordt sinds een tiental jaren meegeteld bij de berekening van het maximale hypotheekbedrag.

Bron 3g

Het huis aan de Kerklaan 11 in Bussum is meerdere malen verkocht en staat nu weer te koop. Koopsommen in €:

1979: 80.546

1995: 159.958

1998: 224.338

2005: 360.000

2007: 396.000

Funda, bewerkt.

Bron 3h

Jaap is 25 en heeft op dit moment een variabel bruto jaarinkomen van € 40.000. Zoek nu op de internetsite <http://www.hypotheeker.nl/default.htm> welk bedrag hij maximaal kan lenen, namelijk €

Hypotheekverstrekkers hanteren als vuistregel dat ze x het bruto jaarinkomen van de aanvrager uitlenen.

Bron 3i

Het aanbod sluit niet aan op de vraag

“De hoge huizenprijzen zijn vooral voor starters een probleem. Wie een paar jaar geleden een woning kocht, heeft vaak een flinke overwaarde opgebouwd. Met behulp van die overwaarde is het mogelijk om door te stromen naar een duurdere woning. Starters hebben die buffer niet en kunnen met de huidige prijzen dan ook vaak geen eengezinswoning betalen. Veel jongeren kijken hun ouders (met flinke overwaarde) nog eens verwachtingsvol aan”.

Vragen naar aanleiding van de bronnen:

- d. Bereken in bron 3g de procentuele prijsstijging in de periode 1979-2007.
- e. Onderzoek of de lonen in Nederland in dezelfde periode met ongeveer hetzelfde percentage zijn gestegen. Wat zou je op basis van dit onderzoek kunnen concluderen?

De kopers en eigenaren van het huis in bron 3g hebben in 1979 de volledige aankoopssom moeten lenen en ze hebben niet afgelost.

- f. Bereken voor hen de overwaarde in 2007.

Het is onmogelijk voor Jaap om met zijn salaris het huis aan de Kerklaan te kopen.

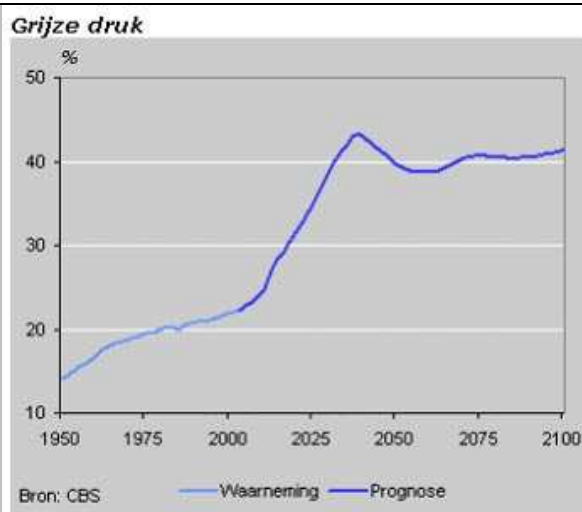
- g. Bereken welk inkomen Jantien zou moeten verdienen om toch samen dit pand te kunnen kopen, als wordt afgezien van verdere kosten.

Ouderen rusten en hebben keuzes gemaakt

Bron 4:

Een groot probleem, waarover politici en economen zich bezorgd maken, is de toenemende vergrijzing en ontgroening. Overigens niet alleen in Nederland, ook in de ons omringende landen speelt dit probleem. Vergrijzing en ontgroening zijn een gevolg van de leeftijdsopbouw van de bevolking. Vergrijzing leidt tot een toenemende 'grijze druk': tegenover elke twee 65-plusser staan in 2050 nog maar vijf personen die kunnen werken. De toenemende "grijze druk" heeft gevolgen voor de arbeidsmarkt, de betaalbaarheid van de gezondheidszorg en de betaalbaarheid van het Nederlandse pensioenstelsel, dus eigenlijk voor de hele Nederlandse samenleving. De generatie geboren tussen 1945 - 1965 is momenteel nog actief in het arbeidsproces, maar stopt binnen een aantal jaren met werken.

Grijze druk

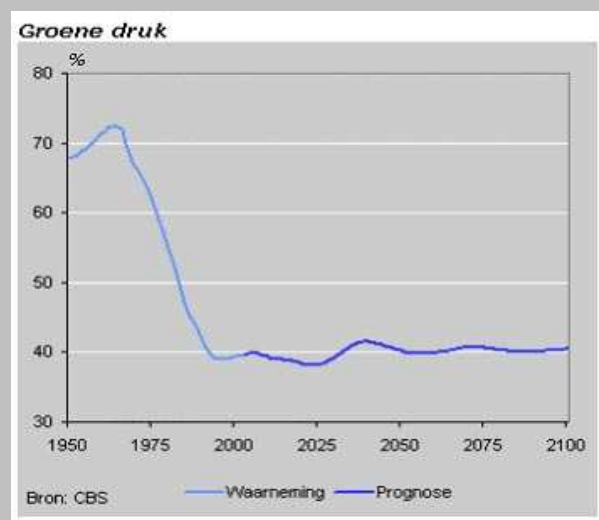

Op dit moment is de grijze druk in Nederland 22%. Dit betekent dat er tegenover elke honderd potentiële arbeidskrachten (20-64-jarigen) 22 personen staan die 65 jaar of ouder zijn. Vijftig

jaar geleden waren dit er nog 14. Dit percentage zal de komende decennia stijgen. Tot 2010 is die toename nog geleidelijk, maar na 2010 zet een versnelling in. Vanaf dat jaar bereiken de eerste babyboomers de leeftijd van 65 jaar. Rond 2040 bereikt de vergrijzing haar hoogtepunt. De grijze druk zal dan 43 procent zijn, bijna het dubbele van nu. Na 2040 neemt de grijze druk af omdat de omvangrijke naoorlogse generatie dan overleden zal zijn. De daling zal echter niet sterk zijn. Ook in de tweede helft van deze eeuw zal de grijze druk ruim 40 procent zijn. De vergrijzing is dus structureel.

Groene druk

Onder groene druk wordt verstaan het aantal personen jonger dan 20 jaar als percentage van het aantal personen van 20-64 jaar. De laatste jaren is de groene druk stabiel.

Analyse 3 De AOW

In Nederland sparen mensen zelf, al dan niet verplicht, voor hun eigen aanvullende pensioen. De premie die je nu betaalt, wordt gebruikt om later jouw pensioen te betalen. Dit principe van zelf sparen voor de eigen uitkering wordt het kapitaaldeckingsstelsel genoemd. Nadeel van deze methode is dat het soms onmogelijk is voldoende bij elkaar te sparen. Bijvoorbeeld wanneer je al na een paar jaar werken arbeidsongeschikt wordt.

Met de AOW (Algemene Ouderdoms Wet) in Nederland is het anders gesteld. Per 1 januari 1957 is de AOW ingesteld. Vanaf 65 jaar kregen mensen een ouderdomsuitkering van de overheid. Hier hadden deze mensen niet voor gespaard, de uitkeringen werden betaald door premieheffing.

De [AOW](#) wordt gefinancierd via het zogenaamde omslagstelsel. De werkenden in de samenleving betalen premie die direct als AOW aan gepensioneerden wordt uitgekeerd. Deze financieringsmethode is erg gevoelig voor een situatie waarin het aantal werkenden afneemt en/of het aantal gepensioneerden toeneemt. Op dit moment loopt de gemiddelde leeftijd op de arbeidsmarkt geleidelijk op. Het aantal pensioengerechtigden zal sterk gaan toenemen wanneer rond 2010 het cohort uit geboortjaar 1945 met pensioen gaat. De groei zal pas weer afnemen rond 2030 wanneer het cohort 1965 de pensioengerechtigde leeftijd bereikt. Stijging van de te betalen premie kan voorkomen worden indien het aantal mensen dat premie betaalt, toeneemt. Dat kan bijvoorbeeld door het aantal werkenden te laten groeien, maar ook door ouderen die genieten van een goed pensioen te laten bijdragen in de financiering van de AOW.

Voor de docent:

In deze situatie moet een leerling een oordeel gaan vellen over de mogelijkheid om de AOW te "privatiseren". Momenteel wordt de AOW-premie, via het omslagstelsel, door alle werkende Nederlanders betaald en worden de premies in dezelfde periode uitgekeerd aan de 65-plussers. Men zou kunnen overwegen om de uitvoering van de AOW uit te besteden aan een bedrijf dat winst wil maken.

Opdracht 7: Explore Africa

In Nederland zijn de volgende gegevens bekend:
(bewerkt uit CE havo TV, 2002 II)

Jaar	Leeftijd	aantal personen
2003	werkenden	11.000.000
	65 jaar en ouder	2.750.000
2030	werkenden	11.750.000
	65 jaar en ouder	3.850.000

De Nederlander verdiende in het jaar 2003 gemiddeld € 25.000 per jaar. De AOW-premie van de werkende bedraagt gemiddeld 8% van het jaarinkomen.

- Bereken nu het gemiddelde maandinkomen van een persoon die alleen een AOW uitkering ontvangt. Bereken dit eveneens voor het jaar 2030 (veronderstelling: bij een gelijkblijvend jaarinkomen). Ondersteunen de berekeningen de geschetste problemen uit analyse 3 ?
- Noem een tweetal oorzaken waardoor bovenstaande problematiek ontstaat en beschrijf de mogelijke gevolgen voor de werkenden en de gepensioneerden als de overheid geen maatregelen neemt ? Geef de toelichting.

Veronderstel dat een particulier bedrijf aanbiedt een klein deel van de AOW over te nemen. Het bedrijf "Explore Africa B.V." zegt dat zij de AOW goedkoper kan uitvoeren dan de Nederlandse overheid. Het belooft de overheid dat ze ouderen kan opvangen in een Afrikaans land. De zorg is daar goedkoper, de leefomstandigheden voor de 65-plussers zijn beter en de voorzieningen kunnen gemakkelijker en efficiënter worden afgestemd op de vraag.

Onderdeel van het aanbod is dat het bedrijf de AOW-uitkering van de overheid ontvangt (minus € 100 korting) en vervolgens de zogenaamde "opvangplicht" heeft voor de 65-plussers. De 65-plussers zelf krijgen niet langer hun AOW-uitkering maar een bijdrage van € 15 per week.

Veronderstel dat met dit initiatief vanaf 2009 een groep van 20.000 van de huidige 65-plussers kan worden opvangen in dat Afrikaanse land. De ruimte is er, frisse lucht genoeg, en vooral veel personeel dat voor een schijntje werkt.

Opdracht 8: voor en nadelen

- Weeg de voor- en nadelen van dit plan voor je opa en oma af en geef ze een beargumenteerd advies.
- Bekijk nu de volgende documentaire: "Waar laten we onze oudjes", een programma van de VPRO. Zorgverzekeraar IGRIS heeft een soortgelijk project (net als "Explore Africa") opgestart. De praktijk dus! Je kunt de volgende website bezoeken voor deze documentaire:

<http://www.vpro.nl/programma/geluk/afleveringen/16305700/>

- e. Na het bekijken van deze documentaire moet in een betoog van ongeveer 120 woorden duidelijk worden gemaakt dat de AOW *niet* geprivatiseerd mag worden zoals voorgesteld door zorgverzekeraar IGRIS. In het betoog moeten de volgende aspecten naar voren komen:
1. de balans tussen de financiële zekerheid van de ouderen en hun welzijn
 2. de rol die de overheid moet spelen bij de AOW
 3. de rol van zorgverzekeraar Igris

Opdracht 9: Terug naar de familie Jansen.

Jan krijgt van zijn werk een cursus boekhouden op de p.c. voor gevorderden aangeboden. Daar voelt hij wel voor. Deze 2-jarige cursus, waarvan hij zelf de helft van de kosten moet betalen (€ 5.000, -) vindt plaats op zijn vaste hockey-veteranen-avond.

- a. Waaruit bestaan bij het volgen van de cursus zijn opofferingskosten?

Jan is het niet helemaal eens met de eerder getrokken conclusie 'studie verhoogt je arbeidsmarktwaarde'.

- b. Geef twee argumenten voor het standpunt van Jan.
c. Geef twee andere dan financiële redenen voor Jan om toch (verder) te gaan studeren.

Nadat Jantien deze module heeft doorlopen verzucht ze: "Nu weet ik weer waarom ik studeer en er niet voor kies nu al te gaan werken".

- d. Beschrijf nu zelf op welke economische gronden je van plan bent te gaan studeren. Een eerste reden hebben wij al bedacht.

1	Het moet nu eenmaal, ik ben er ingerold en mijn ouders verwachten het van me.
2	

Voor de docent: eventueel afsluiten met de eerder geselecteerde grafiek uit Teulings met een enkele vraag.

Voor de docent: deze bronnen en de bijbehorende vragen zijn optioneel

Mogelijke slotopdracht 10:

De mens kan gezien worden als een investeringsgoed, vandaar de term menselijk kapitaal. Mensen investeren tijdens het leven in scholing en training. Daar staat een hoger toekomstig inkomen tegenover. Bedrijven hopen/verwachten dat hun personeel productiever wordt. Studie kan gezien worden als een investering in menselijk kapitaal. Het zou dus als zodanig op een balans gezet kunnen worden. Hierdoor verhoogt de persoon zijn marktwaarde (zijn toekomstig arbeidsloon) en daarmee stijgt het eigen vermogen.

- a. Wat zou je kunnen verstaan onder de "marktwaarde" van een werknemer? Hoe zou je dit kunnen meten? Laat dit met behulp van een concept map¹ zien.
- b. Wat bepaalt de "marktwaarde" van een machine/kapitaalgoed op dit moment (de aanschafwaarde)? Laat dit eveneens met behulp van een concept map zien.
- c. Wat veroorzaakt de verandering van de "marktwaarde" van jou, na bijvoorbeeld twee jaar studie (of "gebruik")?
- d. Wat veroorzaakt de verandering van de "marktwaarde" van een machine/kapitaalgoed na bijvoorbeeld twee jaar gebruik?

De economische prikkels voor investeringen in menselijk kapitaal worden groter als de inkomensverschillen tussen mensen met weinig en veel menselijk kapitaal toenemen.

- e. Verklaar waarom de prikkels voor investeringen in menselijk kapitaal groter worden als de "inkomensverschillen" tussen hoog en laag opgeleiden toenemen.
- f. Verklaar waarom de prikkels voor investeringen in kapitaalgoederen groter worden als de "inkomensverschillen" tussen oude en nieuwe machines toenemen.
- g. Bepaal de opofferingskosten voor de volgende vier groepen: (1) scholieren, (2) studenten, (3) een werknemer en (4) een werkgever.

¹ Op www.inspiration.com is een gratis demo versie te downloaden.

Onderstaande ONDERZOEKSopdracht kan in groepjes worden gemaakt. Verdeel bijvoorbeeld de klas in zes groepjes die een balans (of een aantal opdrachten) voor rekening nemen. Vervolgens vergelijken de groepjes met dezelfde opdracht de antwoorden met elkaar en worden na dit overleg de resultaten klassikaal gepresenteerd. Zodoende kan ruimte ontstaan voor discussie.

Hieronder tref je een drietal balansen. Eén van een bedrijf die heeft geïnvesteerd in een machine, en twee van personen die allebei 17 jaar zijn en zojuist hun vwo diploma hebben gehaald. De één (persoon A) besluit na zijn diploma te gaan studeren, de ander (persoon B) besluit na zijn diploma te gaan werken.

Bedrijf X		Persoon A		Persoon B	
Activa	Passiva	Activa	Passiva	Activa	Passiva
Machine	Eigen Vermogen lening	Vaste activa - -	Eigen Vermogen	Vaste activa - -	Eigen Vermogen
		Vlottende activa - -	Vreemd vermogen	Vlottende activa - -	Vreemd vermogen
		Liquide middelen - -		Liquide middelen - -	
Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal	Totaal

- h. Stel voor elk van deze drie situaties de "beginbalans" op. Motiveer de bedragen
- i. Stel voor elk van deze drie situaties de "balans" op twee jaar "na nu".
Motiveer de bedragen
- j. Stel voor persoon A drie mogelijke "balansen" op (eveneens na twee jaar) indien hij gekozen had voor een studie rechten, natuurkunde of de kunstacademie. Motiveer de bedragen.
- k. Hoe zou de balans zoals hierboven geschetst eruit zien indien de persoon na twee jaar stopt met studeren?
- l. Stel voor elk van deze drie situaties de "balans" op na zes jaar. Motiveer de bedragen.

Bron 4

Slecht 37 procent van de vrouwen vindt een carrière belangrijk.

Nederlandse vrouwen zijn niet ambitieus en kinderen krijgen is voor maar een klein deel het belangrijkste in het leven. Ook denken vrouwen veel te rooskleurig over hun financiële positie als hun partner zou wegvallen.

Dat zijn de belangrijkste conclusies uit een enquête ter gelegenheid van het 35-jarige jubileum van Opzij. Het tijdschrift heeft het onderzoek samen met Margriet uitgevoerd. Aan de enquête nam een representatieve groep van 504 vrouwen deel. Daarnaast werden nog eens 254 Opzij-lezeressen en 259 Margriet-lezeressen ondervraagd.

Over het algemeen zijn Nederlandse vrouwen erg tevreden. Zij geven hun leven gemiddeld een 7,8. Ambitieuze zijn ze daarentegen niet, slecht 37 procent vindt een carrière belangrijk. Bij de Opzij-lezeressen ligt dit percentage op 55 procent en bij de Margriet-lezeressen op 21 procent.

<http://www.opzij.nl/opzij/show/id=35491>

Opdracht 11

- a. Bekijk bovenstaande beelden en bedenk argumenten waarom slechts 37 procent van de vrouwen een carrière belangrijk vindt?
- b. Probeer op basis van dit gegeven en de argumenten die hiervoor worden gegeven, aan te geven hoe gemaakte keuzes in het gezin, kunnen doorspelen in "de economie". Neem bij deze overweging mee de kennis die je hebt opgedaan over de arbeidsmarkt, de goederenmarkt en de vermogensmarkt (sparen en lenen).

Bron 5

Jongerenblog.nl 30 Augustus 2007 00:10: Magali van Wieren

Wie denkt nou aan het pensioen? Ik in ieder geval niet. Blijkbaar ben ik niet de enige, zo blijkt uit een onderzoek van ING. Jongeren gaan nog liever naar de tandarts dan dat ze zich verdiepen in dit onderwerp. Toch weten de meeste jongeren dat ze te weinig opzij zetten. Een kwart denkt voldoende pensioen op te bouwen voor later. En het gaat hier om 'jongeren' tussen 25 en 40 jaar oud. In deze categorie denkt 86 procent nooit aan het pensioen. Maar het lijkt me wel dat als je op een gegeven moment een vaste baan hebt dat de baas je dan informeert over het onderwerp. In ieder geval duurt het pensioen voor de meeste jongeren nog veel te lang en maken ze zich eerder druk over het kerstdiner met de toekomstige schoonouders.

Opdracht 12: sparen voor je pensioen

- a. Kun je pensioen zien als een vorm van sparen?
- b. Wat wordt er in de tijd geruild als er gespaard wordt voor het pensioen?
- c. Wat zouden de opportuniteitskosten van pensioen sparen zijn?

- d. Waarom zouden veel mensen niet weten hoeveel pensioen ze krijgen en of ze voldoende opbouwen?

Naast sparen voor een pensioen is iedereen ook al jonger bezig met de toekomst.

- e. Leg uit dat het juist voordelig is om op jongere leeftijd te starten met pensioen(opbouw).
f. Waarom ga je nu naar school (naast de leerplicht)?

Opdracht 13

Er zijn goede redenen om de leeftijd waarop de Nederlandse beroepsbevolking de arbeidsmarkt verlaat (de uittredingsleeftijd) te verhogen. Voor het grootste deel van de werkenden rechtvaardigt de vergrijzing en de verdere verbetering van de levensverwachting een versoering van het prepensioen. Als de uittredingsleeftijd niet wordt verhoogd, raakt de verhouding tussen werken en niet werken in onbalans. Een gezonde verhouding is van belang voor het in stand houden van onze sociale voorzieningen.

Bron: de actuaris door Rene den Hartog, bewerkt

Pensioen bouw je op via het kapitaaldeckingsstelsel.

- a. Waarom kan een lage uittredingsleeftijd dan toch slecht zijn voor het in stand houden van de sociale voorzieningen?
b. Maak nu een grafiek tussen het vermogen van iemand en de vrije tijd van iemand.

Optionele bron 7 waar opdrachten bij kunnen worden gemaakt

'Iedere Nederlander begint met 'n miljoen'

Frank van Alphen, 27 november 2007.

AMSTERDAM - In 2030 moet iedere Nederlander bij geboorte op papier een budget van een miljoen euro krijgen. Dat is volgens René Steuer (46), directeur van het wervings- en selectiebureau Appoint, de manier om de betrokkenheid te vergroten van burgers bij de overheid en werknemers bij hun werk. Vorige week presenteerde hij iedereen een miljoen, dat hij samen schreef met Connie Lohuis.

Hoe komt u op dat bedrag?

'Aan huursubsidie, kinderbijslag en andere uitkeringen krijgt een Nederlander gedurende zijn leven tussen de acht en negen ton van de overheid. Bijna een miljoen dus voor reparatie achteraf.'

Waar mag de burger dit geld aan uitgeven?

'In elk geval geen tweede huis. Een burger die weet dat hij een miljoen kan besteden, kijkt op een andere manier naar zijn leven. Als hij werkloos wordt, ziet hij zijn budget slinken. Hij krijgt niet langer een uitkering van een anonieme organisatie. Hij zal bijvoorbeeld actiever werk zoeken.'

Waarom dit boek?

‘Veel werknemers doen hun ding en zijn nauwelijks betrokken bij hun werk. Ze denken niet na over hun loopbaan. Ze werken ergens omdat ze daar ooit zijn begonnen.’

Waarom moet de werknemer zich ondernemender opstellen?

‘Vroeger was iedereen in feite ondernemer, met alle onzekerheden van dien. Omdat het meer zekerheid gaf, zijn we vrijwillig horigen geworden. Nu hebben werknemers meer zekerheid, maar ze hebben hun zeggenschap over hun eigen tijd en mobiliteit daarvoor moeten inleveren. Een ondernemer maakt regelmatig een businessplan. Een ondernemende werknemer denkt na over zijn loopbaan en maakt plannen. Veel werknemers laten zich in een baan lokken en denken niet meer na.’

Waarom moet de arbeidsmarkt veranderen?

‘De verzorgingsstaat in de huidige vorm is niet langer betaalbaar. Als de mondialisering verder oprukt, zullen we het stelsel moeten afslanken.’

U wilt dat mensen werken aan hun inzetbaarheid. Dat wil het kabinet toch ook?

‘Er is te weinig visie en daadkracht. Kijk naar de huizenmarkt en de mobiliteitsmarkt. We staan onnodig in files en huizen zijn te duur door de hypotheekaf trek en overdrachtsbelasting. Meer creativiteit kan geen kwaad.’

Werknemers moeten zich met hun budget inkopen bij hun werkgever. Wat is het voordeel?

‘Als werknemers ook aandeelhouder zijn, profiteren ze ook als het goed gaat met het bedrijf. Bovendien worden bedrijven minder afhankelijk van aandeelhouders die de werknemersbelangen niet hoog hebben zitten. Als de werknemers van ABN Amro ook aandeelhouders waren geweest, was die overname heel anders gelopen.’